

El present amb ànima de l'ateneu

Text > **ROSA MARIA GIL TORT**, historiadora

«En els estatuts fundacionals dels ateneus hi trobem articles centenaris, però d'una vigència absoluta, que ens poden guiar per fer un programa ben actual de progrés social, cultural i educatiu en el qual coincidim una àmplia majoria de ciutadans.»

PEP TORNER, *Revista de Girona*, núm. 276.

A vegades, el passat pot ser un llast, i la nostàlgia s'ha de saber administrar. En paraules semblants ho expressava Pep Montes ja el 2010: «Les entitats actuals idealitzen el passat i sembla que el que hem de fer ara és el mateix que es feia fa un segle. Això és traïr l'esperit ateneïsta, perquè no innovem [...]. Si perdem aquesta perspectiva, perdem l'essència dels ateneus».

A principis del segle XXI, el canvi de segle feia albirar transformacions en tots els àmbits. Durant les primeres dècades, aquelles previsions es varen concretar en episodis intensos, que van sacsejar els nostres costums i que han evidenciat allò que necessitem mantenir i allò de què podem prescindir en temps de crisi. Els casinos i ateneus, amb la seva càrrega de sociabilitat, han estat escenaris propicis per a l'observació de les conductes socials. Patien un context de crisi per envelliment i per manca de competitivitat enfront de les noves ofertes rutilants que s'imposaven. Alguns van aprendre la lliçó, i a altres, el futur els ha imposat les seves regles. Avui el panorama dels espais de sociabilitat, en termes generals, es presenta més diàfan, més obert, més adaptat al que es viu al carrer. Pel camí s'ha complert el vell adagi de renovar-se o

morir, perquè d'alguns dels centres només en resta la petja material, que ha esdevingut escenari d'activitats semblants, sense una junta ni un cos de socis al darrere. D'altres s'han refundat declinant el dia a dia amb els valors de la contemporaneïtat. Més promiscus, més mestissos culturalment parlant, però molt més actius i reals.

Actualment, som davant un panorama dividit en tres grans grups. No es tracta de categories tancades, sinó que les adscripcions són dinàmiques i aproximades. Primerament, les entitats antigues, generalment casinos, moltes centenàries, que s'aferren al passat i s'enfronten a una minva d'efectius i a un horitzó boirós. Mantenien una certa activitat, que en el millor dels casos ja no és exclusiva per als socis, i demostren més o menys vitalitat, segons el context. És difícil posar exemples d'aquest grup,

>> *Combat de Glosa organitzat per la Societat Cultural Recreativa Casino de Tortellà, el novembre del 2023. (Foto: CASINO DE TORTELLÀ)*

>> Festes del Ranxo i Carnaval de Vidreres, any 2024. (Foto: CASINO LA UNIÓN DE VIDRERES)

perquè a vegades les aparences enganyen i sota una pell revellida hi batega una activitat notable. En altres casos, un embolcall que resisteix amb dignitat es pot revelar buit i caduc.

Dintre de les entitats històriques trobem també les que continuen ben vives, en plena activitat, amb una permeabilitat social creixent i una entrada de les noves generacions, tret que esdevé la clau del seu èxit. La majoria s'han reorientat com a societats recreatives, deixant el socors mutu fundacional. Programen activitats d'accés lliure i encaren el futur amb optimisme. Seria el cas, per exemple, del Casino de Tortellà. Aquestes societats, especialment en pobles petits, han consolidat el seu paper d'aglutinadores de la sociabilitat local. Sovint han buscat mecanismes de suport per mantenir-se, per la via del conveni amb l'ajuntament i la cessió d'espais, i continuar ocupant el lloc central de la vida social. Les fórmules van des de la venda o la cessió formal al simple acord tàcit. Aquí trobem molts centres de pobles de l'Alt Empordà: la Catequística de Figueres, que ha cedit la gestió del teatre a l'Ajuntament, igual que el Casino Ceretà de Puigcerdà, el Fraternal de Palafrugell, La Unió de Vidreres o La Laguna de Sils. Aquesta aliança té una derivació en els centres que literalment han desaparegut com a entitat, dels quals només resta el tes-

timoni del nom de l'antic espai que un dia van fundar. És el cas de L'Aliança d'Anglès; de l'Ateneu de Borrassà, avui centre cívic municipal; del Casino de Begur, el teatre del qual és la seu del Cinema Casino Begur i les sales del casino, la llar d'avis. A Pals, l'antic casino és també un restaurant, i el de Castell d'Aro, seu del Casino Castellarenc fundat el 1892, acull els espectacles i les activitats que programa el municipi a

la sala de ball, restaurada per l'Ajuntament. L'Ateneu de Banyoles és el Centre Municipal d'Estudis Musicals i aquest cas és encara més simbòlic, perquè l'espai original era la seu del Cercle de Catòlics de Banyoles, que es va esfondrar l'any 1985. A Planols, el bar restaurant del Casino és ara una concessió municipal que recorda el nom d'una entitat desapareguda fa més de seixanta anys.

Finalment, trobem els nous ateneus sorgits de la conjuntura actual, que ha revertit velles dinàmiques. D'una banda, el retorn dels joves al món rural, sigui al poble d'origen o a altres, com a alternativa de benestar i d'habitatge assequible. Paral·lelament, el ressorgiment de la reivindicació política més alternativa, avui amb l'afegit de la lluita contra el canvi climàtic i la sostenibilitat a l'agenda. Aquestes noves societats reediten els valors innats de la sociabilitat autogestionada, amb objectius, espais i discursos nous. En definitiva, són un signe del temps que vivim, en què la vella idea de trobada del segle XIX cerca llenguatges nous per aportar respostes al món d'avui. Aquesta darrera modalitat a vegades ha revitalitzat els vells casinos i societats allà on encara eren recuperables, o ha optat per formats nous. En aquest darrer cas, sovint es despleguen com una aliança de diferents entitats, amb interessos diversos però que convergeixen. En serien exemples l'Ateneu Eugenienc de Girona, que agrupa entitats del barri

>> Ball del Soci, estiu del 2023, organitzat pel Casino La Unió de Vidreres. (Foto: CASINO LA UNIÓN DE VIDRERES)

>> Sessió de cinema a la fresca, que organitza cada estiu La Cate de Figueres. (Foto: ESPAI CULTURAL LA CATE DE FIGUERES)

>> Inauguració d'una exposició sobre astrofotografia titulada «Estels a l'Empordà», d'Àlex Bueno, a La Cate de Figueres. (Foto: ESPAI CULTURAL LA CATE DE FIGUERES)

de Santa Eugènia; l'Ateneu Popular Coma Cros de Salt; el flamant Ateneu de Figueres; la proposta Núria Social d'Olot; l'Ateneu de la Vall de Llèmena; l'Associació Cultural Vall del Terri, creada el 2022, i l'Ateneu Republicà de Bescanó.

Una herència que es declina en futur

Ja fa quaranta anys que les entitats van decidir agrupar-se i fundar la Federació d'Ateneus de Catalunya. Els fundadors van acordar dir-los ateneus, segurament per les ressonàncies històriques del nom, però la FAC agrupa un univers de noms diversos, com ara casinos, centres, societats, casals, centres recreatius... S'estima que actualment engloba la meitat dels centres registrats

i és una bona plataforma per conèixer la salut i l'estat d'aquests equipaments.

Pel que fa a les comarques gironines, la cerca ens retorna vint-i-tres entitats, que són un mirall representatiu d'aquesta nova realitat. Hi trobem entitats històriques de perfil tradicional, creades sovint entre finals del segle XIX i principis del XX. El cens no és ni de bon tros exhaustiu, però també és cert que moltes d'aquestes entitats consideren la seva federació com la via per relançar el projecte i assegurar-ne la continuïtat.

A la Federació també hi ha societats tan consolidades en el temps com l'Associació Nou Casino La Constància, de Sant Feliu de Guíxols; la Casa del Poble de Blanes; el Casal Camprodoní; el Ca-

L'Alt Empordà va ser, un temps, una comarca pionera en la fundació de societats

sino Llagosterenc; el Casino Menestral de Figueres; el Casino Olot; el Centre Fraternal de Palafrugell; el Centre L'Avanir Fanalenc de Platja d'Aro; el Cercle Bredenc; el Cercle Campdevanolenç; el Club Marina Casinet i la Societat l'Amistat de Cadaqués.

D'altres hi han arribat fruit d'una evolució, en la qual han abandonat l'esperit fundacional lligat al socors mutu i han esdevingut societats recreatives. En serien exemples l'Associació Cultural i Recreativa La Concòrdia de Darnius, la Unió Escalença o la Societat la Fraternitat de Sant Llorenç de la Muga, totes a l'Alt Empordà. Aquesta comarca va ser, un temps, pionera en la fundació de societats, i la majoria van iniciar l'activitat com a societats de socors mutu.

També trobem indicativa de la vigència del concepte d'ateneu la voluntat d'agrupar-s'hi d'algunes entitats relativament recents, com ara l'Ateneu de la Vall de Llèmena, l'Associació Cultural de la Vall del Terri i l'Ateneu Republicà de Bescanó, de ressonància històrica però creat el 2015. La voluntat d'assimilació també porta a l'autoadscripció d'altres entitats, com el Grup Excursionista i Esportiu Gironí, fundat el 1919, i el Patronat de la Catequística de Figueres, del 1921. Aquesta voluntat d'enquadrament revela que els valors intrínsecs que els ateneus representen són reconeguts per entitats d'origen i objectius prou variats, que s'hi volen vincular.

Un comentari a part mereix l'experiència del Núria Social d'Olot, inscrit també a la Federació d'Ateneus. Tot i que ocupa un espai del barri vell d'Olot que havia estat la seu del Centre Obrer fundat el 1894, deu el nom al cinema Núria, que hi va funcionar fins al 2001. Actualment, el local és municipal, però la seva gestió agrupa un seguit d'entitats que des del 2015 cerquen recuperar l'esperit del Centre Obrer com a espai de trobada comunitari, d'autoorganització col·lectiva, de formació, de cultura i de lleure. Un dels seus espais més emblemàtics és el cotreboll, que marca una evolució del concepte d'ús comunitari i obre perspectives noves als vells equipaments.

A partir d'aquest recull es percep que el model de les entitats socials autogestionades és ben viu i actual. La distribució equilibrada entre entitats històriques i fundacions noves reflecteix la vitalitat del moviment.

Especialistes com Ramon Arnabat, referent en l'estudi de la sociabilitat històrica, indiquen que els locals d'origen associatiu de propietat municipal se situen en el 10 %, i a aquests hem de sumar els casos de gestió i manteniment sense titularitat pública. La veritat és que les propostes que ens arriben dibuixen un repartiment més equitatiu entre entitats privades i públiques. En trobem una mostra en l'article dedicat a la difusió d'activitats per part de les associacions: la meitat responen a noms antics de societats, però en molts casos, són de gestió directament municipal.

Un termòmetre d'aquesta dualitat el trobem també en la programació del Cicle Gaudí de cinema en català, que utilitza l'entramat de petites sales del territori. La llista de sales de projecció de la província de Girona recull, entre d'altres, seus de societats vives, com el Cercle Bredenc, el Casino Llagosterenc i el Centre Recreatiu de Cassà. L'oferta es completa amb altres escenaris que són locals heretats de societats com l'Art i Joia de Cadaqués, el Cinema Casino de Begur, el Teatre El Casal d'Amer, l'Auditori de l'Ateneu de Banyoles i l'antic Casino de Planoles.

La realitat ens retrata com a societat

Hem volgut convocar especialistes de diferents disciplines per tal de posar llum a aquesta realitat polièdrica i definitivament canviant. Ens situem ben entrats ja al segle XXI, sortint d'una pandèmia que ha sacsejat els nostres hàbits i les nostres economies, i amb la globalització, també cultural, i les noves tendències que comporta.

Per això varem demanar a Ramon Arnabat, investigador i autor de nombrosos estudis sobre sociabilitat històrica, que ens projectés una mirada, des de l'acadèmia, envers la realitat territorial, i que ens apuntés les tendències que s'albiren en aquest medi tan dinàmic.

Hem volgut mesurar l'abast real de qui programa les activitats més populars dels gironins, com i on, en un moment especialment sensible per a l'economia, en què la promesa de benestar basada en la dotació d'equipaments culturals públics no arriba per a tot. Les suplències, un concepte tan intrínsec a la històrica creació dels ateneus, casinos i societats, estan a l'ordre del dia. Per això Karel Faya ha buidat les agendes dels diaris, les de tota la vida, perquè, tot i ser conscients de l'hegemonia digital, ens serveixen de mostreig representatiu de la difusió més popular.

També teníem interès a aprofundir en aquesta hegemonia digital i com havia afectat el vell esquema de butlletins i revistes editades per les societats dels

segles XIX i XX. Hem furgat en els viarans pels quals circula avui la informació, i com s'ha estructurat i evolucionat. Què en queda, de les velles capçaleres, d'aquells òrgans de difusió entranyables, i quins productes de comunicació emanen avui de les entitats? Aquest article el signa Lluís Costa, professor i especialista en premsa històrica.

Volíem tibar el fil entre el treball fet ara fa onze anys, que era un recull històric de casinos i ateneus i una prospecció de quins escenaris s'albiraven. Per això hem tornat a demanar a Pep Torner, que l'any 2013 titulava el seu article «Ateneus al segle XXI? Sí, si us plau», com veia el panorama avui, després d'aquesta dècada intensa de canvis accelerats i ensurts. El seu diagnòstic, des de la gestió cultural i com a observador, ens aporta una altra perspectiva que confirma intuïcions, però que també descobreix girs de guió.

I, a més, hem considerat interessant posar la lupa en trajectòries representatives, locals llegendaris i experiències de llarg recorregut. La mirada d'Erika Serna a l'Alt Empordà, amb el focus en la trajectòria singular de les Escaules; de Dani Vivern transitant per les sales nobles del Casino Gironí; de Conxa Saurí revisitant el Fraternal de Palafrugell; de Dolors Grau analitzant el Casino Llagosterenc avui, i Joan Carles Codolà, la vitalitat del *Centru* de Cassà, al costat del treball de Sílvia Alemany i el Casino de Sant Feliu, completen el panorama, més enllà de l'anècdota. Finalment, la crònica de la flamant presentació de l'Ateneu de Figueres completa un mostrari que posa nom, dates i dades a les reflexions inicials que van motivar aquest dossier que he tingut el privilegi de coordinar.

«Un dia, no fa gaire, a la gran sala del vell casino del poble, on uns pocs homes d'edat conversaven de les seves coses, una jove —figura gentil, desconeguda— estava asseguda sola a una taula prop d'una finestra; la claror —encara no, però ja d'hivern— la tocava, amable, i ella devia escriure les seves coses en una llibreta, entotsolada. No hi havia contradicció entre la joventut de la noia i les edats dels pocs habituals, sinó una harmonia inefable, potser una benignitat.»

JOSEP VICENTE, *El Punt* (9 gener 2010)

>> Taller de titelles a La Cate de Figueres, a càrrec de la companyia Titelles Vergés. (Foto: ESPAI CULTURAL LA CATE DE FIGUERES)